

स्वयंसहाय्यता गटातील महिलांच्या सामाजिक सक्षमीकरणाचे अध्ययन

डॉ. महेंद्रकुमार मेश्राम

सहयोगी प्राध्यापक, ऑरेंज सिटी समाजकार्य महाविद्यालय, नागपूर.

सारांश :

अंतर्गत कर्जव्यवहार आणि समूह व्यवसाय यातून महिलांच्या उत्पन्नात वाढझाल्याने त्यांचा वैयक्तिक, आर्थिक आणि सामाजिक विकास घडून आला. कुटुंबात आणि समाजात स्थान निर्माण झाले. स्वयंसहाय्यता गटातील सहभागामुळे महिला घराबाहेर पडू लागल्या. त्यांच्या मनातील भिती दूर होऊन त्या आत्मविश्वासाने बोलू लागल्या. महिलांच्या कार्यात्मक साक्षरतेत वाढ होऊन कौशल्य वृद्धी घडून आली. पतपुरवठ्याची साधने मिळाल्याने वैयक्तिक व कौटुंबिक उत्पन्नात वाढझाली. महिला वैयक्तिक व सामुदायिक स्वच्छता पाळायला लागल्या.

आरोग्याची काळजी घेऊ लागल्या. महिलांनी मुलांचे लसीकरण केले. महिलांमध्ये पोषक आहार घेण्याची आणि कुटुंब नियोजनाची जागृती निर्माण झाली. मुलगा आणि मुलगी समान आहेत ही लिंग समानतेची भावना विकसीत झाली. त्यामुळेच त्या मुलींच्या विकासाची काळजी घेऊ लागल्या. महिलांचा कौटुंबिक निर्णय प्रक्रियेत व गावातील सामाजिक विकासाच्या कार्यक्रमात सहभाग वाढला.

प्रस्तावना :

सक्षमीकरण हे फलित नसून ती एक प्रक्रिया आहे. एकदा प्रक्रियेला प्रारंभ झाला की त्याचे मार्गक्रमण केलेल्या मार्गाहून वेगळेही असू शकते. सक्षमीकरणाचे मोजमाप करण्याचे दंडक निश्चित करणे सोपे नाही. लोक जे काही करतात ती कृती आणि ते तसे का करतात यासंबंधीची त्यांची स्वतःची कारणीमीमांसा भिन्न असू शकते. आपण स्वतःचे सक्षमीकरण करण्यास स्वतःलाच शिकवू शकतो. ते दुसऱ्या कोणाला शिकवता येत नाही. अर्थात दुसऱ्याच्या स्वसक्षमीकरणास आपण आधार देऊ शकतो. सक्षमीकरण हे स्वतःचे सामर्थ्य वृद्धिंगत करणे आणि नवीन सामर्थ्य मिळवणे याच्याशी संबंधित आहे. ती एक प्रक्रिया आहे. ते अंतिम फलित नाही. श्रीलता बाटलीवाला यांच्या मते सक्षमीकरण ही मनामध्ये सुरू होणारी एक प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेद्वारे महिलांना त्यांच्या स्वतःच्या स्थलकालाची जाणीव होते आणि त्या त्यांच्या जीवनाचे चिकित्सकपणे आणि सामुहिकरित्या पुनरावलोकन करू शकतात. सक्षमीकरणाचा आणखी एक अर्थ असा आहे की, स्वतःच्या शक्तीच्या मर्यादांचा स्वीकार करणे. कारण सक्षमीकरणामध्ये हिंसा आणि स्वार्थ यांना नियंत्रित करण्याच्या शक्तिचाही समावेश होतो. सक्षमीकरण ही एक वाहती गंगा आहे. तिच्या प्रक्रियेमध्ये सहभागी असणाऱ्या सर्वांचा फायदा होतो. सक्षमीकरणामध्ये अनेक अनुभव येत असल्याने त्याला अनेक आयाम प्राप्त होतात. त्यापैकी प्रत्येकामुळे काहीतरी नवीन शिकता येते आणि या

प्रक्रियेतील खाचखळगे आणि धोके यांची जाणीव होते. सक्षमीकरण हा आपले जीवन समृद्ध करणारा अनुभव आहे. महिलांनी एकमेकांपासून शिकण्याची आणि स्वतःचे नवीन वास्तव निर्माण करण्याची गरज आहे.

सक्षमीकरणाचे उपरोक्त दृष्टीकोन असलेली स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना केंद्र शासनाने १ एप्रिल १९९९ रोजी कार्यान्वित केली होती. ग्रामीण भागातील गरीब व गरजू महिलांचे स्वयंसहाय्यता गट निर्माण करून त्या माध्यमातून महिलांचे सक्षमीकरण घडवून आणण्याच्या उदात्त ध्येयाने कार्यान्वित करण्यात आलेल्या स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजनेच्या माध्यमातून गडचिरोली सारख्या आदिवासीबहुल, वनव्याप्त व नक्षलग्रस्त जिल्ह्यात सक्षमीकरणाचे उपरोक्त दृष्टीकोन प्रत्यक्ष अंमलात आले काय? हा महत्वाचा प्रश्न आहे.

प्रस्तुत संशोधन लेखात स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना अंतर्गत स्वयंसहाय्यता गटात सहभागी महिलांचे सामाजिक सक्षमीकरण घडून आले काय? महिलांच्या जीवनमानात अपेक्षित बदल कितपत घडून आला? या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

घराबाहेर पडणे

भारतीय समाजव्यवस्थेत महिलांना घराबाहेर पडण्याचेही स्वातंत्र्य नव्हते. चूल आणि मुल यातच तिला अडकवून ठेवण्यात आले होते. 'रंधा, वाढा आणि उष्टी काढा' हाच कर्मसिध्दांत तिच्यासाठी मांडला गेला. त्यामुळेच, प्रथमतः महिलेला घराबाहेर पडून आत्मभान आणि आत्मविकास करण्याची संधी प्रदान करणे हा स्वयंसहाय्यता गटाचा प्रमुख हेतू आहे. स्वयंसहाय्यता गटातील सहभागामुळे गडचिरोली जिल्ह्यातील एकूण ५५० महिलांपैकी, ४५.८ टक्के महिला बऱ्याच प्रमाणात घराबाहेर पडू लागल्याचे दिसून आले. स्वयंसहाय्यता गटाच्या माध्यमातून संधी मिळाल्याने १२.२ टक्के महिला संपूर्णतः घराबाहेर पडू लागल्याचे व ४२ टक्के महिला काही प्रमाणात घराबाहेर पडू लागल्याचे आशादायी आणि विकासपर्वाच्या आरंभाचे चित्र निर्माण झाले.

आत्मविश्वासात वाढ

व्यवस्थेने संधी नाकारलेल्या महिलांना स्वयंसहाय्यता गटाच्या माध्यमातून कार्यात्मक साक्षरतेमुळे बळ प्राप्त होते. घराच्या चार भिंतीत बंदीस्त असलेल्या महिला घराबाहेर पडू लागतात. स्वयंसहाय्यता गटाच्या बैठकीत आपले मत, विचार, अभिप्राय, समस्या, तक्रारी, सूचना, व्यक्त होण्याची संधी मिळत असल्याने त्या मोकळ्या होत्यात. स्वातंत्र्य म्हणजे नेमके काय याचा अर्थ उमगू लागतो. दैनंदिन आर्थिक आणि सामाजिक व्यवहार करित असतांना बाहेरच्या लोकांसोबत आत्मविश्वासाने बोलू लागतात. मनातील भिती दूर होते. अध्ययनातील ४५.६ टक्के महिला बऱ्याच प्रमाणात 'आत्मविश्वासाने बोलू लागल्या असून त्यांच्या मनातील भिती दूर' झाल्याचे दिसून आले. स्वयंसहाय्यता गटातील सहभागामुळे १२.२ टक्के महिला संपूर्णतः 'आत्मविश्वासाने बोलू लागल्या असून त्यांच्या मनातील भिती दूर झाली'. तर, ४२.२ टक्के महिला काही प्रमाणात 'बोलू लागल्या असून त्यांच्या मनातील भिती दूर झाली'.

कार्यात्मक साक्षरतेत वाढ

कार्यात्मक साक्षरतेमुळे महिला रोजचे व्यवहार करण्यासाठी प्रवृत्त होतात. रोजचे दैनंदिन व्यवहार करतांना आपले नाव, गाव, पत्ता, रोजचा हिशोब, बचत, कर्ज रक्कम, परतफेड, स्वतःची स्वाक्षरी इ. महत्वाच्या बाबी आपल्यालाही लिहिता. वाचता याव्यात यासाठी त्या सातत्याने प्रयत्नशील असतात व यातूनच त्यांच्या कार्यात्मक साक्षरतेत वाढ होते. अध्ययनातील ५०.५ टक्के महिलांमध्ये काही प्रमाणात कार्यात्मक साक्षरता वाढली असून १४ टक्के महिलांमध्ये संपूर्णतः कार्यात्मक साक्षरता वाढली तर

३५.१टक्के महिलांमध्ये बऱ्याच प्रमाणात कार्यात्मक साक्षरतेत वाढझाल्याचे निदर्शनास आले. फक्त ०.४टक्के महिलांमध्ये यासंदर्भात अत्यल्प प्रमाणात बदल झाल्याचे आढळून आले.

कौशल्य वृद्धी

स्वयंसहाय्यता गटाच्या महिलांना कार्यात्मक साक्षर करतांना छोटेछोटे प्रश्न महिला स्वतःच सहजतेने कशा सोडवू शकतात याचे कौशल्य सातत्याने विकसीत केले जाते. प्रस्तुत अध्ययनातील एकूण ५५० महिलांपैकी ५६.५टक्के महिलांमध्ये काही प्रमाणात कौशल्य वृद्धी झाल्याचे दिसून आले असून ०.४टक्के महिलांमध्ये काहीच बदल झालेला नाही. त्याचप्रमाणे, ३४.५टक्के महिलांमध्ये बऱ्याच प्रमाणात कौशल्य वृद्धी झाली असून ५.६ टक्के महिलांमध्ये संपूर्णतः कौशल्य वृद्धी झाल्याचे निदर्शनास आले. तर, स्वयंसहाय्यता गटातील ३.३ टक्के महिलांमध्ये अत्यल्प प्रमाणात कौशल्य वृद्धी झाल्याचे आढळून आले

पतपुरवठ्याची साधने

स्वयंसहाय्यता गटामुळे नवसंजीवनी मिळाली. महिला पोटाला चिमटा घेत काटकसर करित बचत करू लागल्या. समुहाने बचत करू लागल्याने निधी वाढला. महिला बचतीच्या माध्यमातून जमा केलेल्या आपल्याच पैशातून अंतर्गत कर्जव्यवहार करित निकडीच्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करू लागल्या. शासनाने आणि बँकांनी हात दिला. स्वयंसहाय्यता गटामुळे महिलांना 'कॅश क्रेडीट' मिळू लागली. महिलांना पतपुरवठ्याची साधने मिळाली. कोणतीही महिला आता तिच्या निकडीच्या प्राथमिक गरजांपासून वंचित राहणार नाही, अशी सोय झाली. प्रस्तुत अध्ययनातील एकूण ५५० महिलांपैकी, ५३.५टक्के महिलांनी पतपुरवठ्याची साधने काही प्रमाणात मिळाल्याची माहिती दिली. फक्त ०.२टक्के महिलांनी पतपुरवठ्याची साधने अत्यल्प प्रमाणात मिळाल्याचे सांगितले तर ७.८टक्के महिलांना संपूर्णतः पतपुरवठ्याची साधने मिळाली. स्वयंसहाय्यता गटातील ३८.५टक्के महिलांना बऱ्याच प्रमाणात पतपुरवठ्याची साधने मिळाल्याचे निदर्शनास आले. यावरून हे स्पष्ट होते की, स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजनेमुळे महिलांना काही प्रमाणात पतपुरवठ्याची साधने मिळाली.

वैयक्तिक उत्पन्नात वाढ

स्वयंसहाय्यता गटाच्या माध्यमातून महिलांनी अंतर्गत कर्जव्यवहाराच्या साधनाचा वापर करित कर्ज घेऊन वैयक्तिकरित्या उत्पन्न निर्मितीचे उपक्रम कार्यान्वित करावे तसेच सामुहिक व्यवसायात सहभागी होऊन वैयक्तिक उत्पन्न निर्मिती करावी हा स्वयंसहाय्यता चळवळीचा हेतू आहे. प्रस्तुत अध्ययनातील एकूण ५५० महिलांपैकी, ५७.१टक्के महिलांच्या वैयक्तिक उत्पन्नात काही प्रमाणात वाढझाली असून फक्त १.१टक्के महिलांच्या वैयक्तिक उत्पन्नात काहीच बदल झाला नसल्याचे निदर्शनास आले. त्याचप्रमाणे, स्वयंसहाय्यता गटाच्या ३४.४टक्के महिलांच्या वैयक्तिक उत्पन्नात बऱ्याच प्रमाणात वाढझाली असून ६.५टक्के महिलांच्या वैयक्तिक उत्पन्नात संपूर्णतः वाढझाली. तर, २टक्के महिलांच्या उत्पन्नात अत्यल्प प्रमाणात वाढझाल्याचे दिसून आले. यावरून हे स्पष्ट होते की, स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजनेमुळे अधिकतम महिलांच्या महिलांच्या वैयक्तिक उत्पन्नात काही प्रमाणात वाढझाली.

कुटुंबाच्या उत्पन्नात वाढ

स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजनेअंतर्गत स्वयंसहाय्यता गटांची निर्मिती, सक्षम बांधणी व लाभान्वित करतांना महिलांचे आर्थिक व सामाजिक सक्षमीकरण हा मुख्य हेतू दृष्टीपथास होताच पण त्यासोबतच स्वयंसहाय्यता गटाच्या महिलांनी स्वतःचे व्यवसाय उभारून उत्पन्न निर्मिती करावी जेणेकरून त्यांच्या कुटुंबाच्या उत्पन्नात वाढ होईल या दृष्टीने प्रयत्न करण्यात यावे अशा योजनेच्या मार्गदर्शक सूचना होत्या. प्रस्तुत अध्ययनातील ५५.६टक्के महिलांच्या कुटुंबाच्या उत्पन्नात काही प्रमाणात वाढझाल्याचे मत महिलांनी

नोंदविले असून फक्त, ०.४टक्के महिलांनी कुटुंबाच्या उत्पन्नात अत्यल्प प्रमाणात वाढझाल्याचे सांगितले. तसेच, स्वयंसहाय्यता गटातील ३७.६टक्के महिलांनी कुटुंबाच्या उत्पन्नात बऱ्याच प्रमाणात वाढझाल्याचे मत व्यक्त केले असून ६.४ टक्के महिलांनी कुटुंबाच्या उत्पन्नात संपूर्णतः वाढझाल्याचे मत नोंदविले.

मत्ता निर्मिती

स्वयंसहाय्यता गटात धनव्यवहारासोबत मनव्यवहार घडावे हा सामाजिक हेतू साध्य करित असतांनाच महिलांची स्वतःची मत्ता ;मजेद्वनिर्मिती व्हावी हा आर्थिकदृष्ट्या सक्षमीकरणाचा हेतूही तेवढाच महत्वाचा आहे. अंतर्गत कर्जव्यवहारातून किंवा समूह कर्जातून व्यवसाय उभारून उत्पन्न निर्मिती करणाऱ्या ग्रामीण गरीब महिला स्वतःची मत्ता निर्माण करण्यात कितपत यशस्वी झाल्या हे प्रस्तुत अध्ययनाचे अनुषंगाने अभ्यासण्यात आले. प्रस्तुत अध्ययनातील ५६.२टक्के महिलांची काही प्रमाणात मत्ता निर्माण झाल्याचे दिसून आले तर ०.२टक्के महिलांची अत्यल्प प्रमाणात निर्माण झाल्याचे आढळून आले. त्याचप्रमाणे, गडचिरोली जिल्हयातील ३.६टक्के महिलांची बऱ्याच प्रमाणात मत्ता निर्माण झाली असून संपूर्णतः मत्ता निर्माण झालेल्या महिलांचे प्रमाण ६.४टक्के होते.

कुटुंबात स्थान निर्मिती

स्वयंसहाय्यता गटाच्या निर्णय प्रक्रियेत सहभागी असणारी महिला हळूहळू कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेतही सहभागी व्हावी आणि तीच्या मताचा/निर्णयाचा कुटुंबात आदर व्हावा, तीचे स्थान कुटुंबाने मान्य करावे, ही स्वयंसहाय्यता गट चळवळीची भूमिका आहे. स्वयंसहाय्यता गटातील महिलांच्या सयि सहभागामुळे त्यांच्या कुटुंबांना आर्थिक लाभ होत असल्याने महिलांचे कुटुंबात स्थान निर्माण होऊन कुटुंबाच्या बऱ्याच निर्णय प्रक्रियेत त्यांचा सहभाग घेतला जातो. प्रस्तुत अध्ययनातील ५४.९टक्के महिलांचे कुटुंबात काही प्रमाणात स्थान निर्माण झाले असून ७.५टक्के महिलांचे कुटुंबात संपूर्णतः स्थान निर्माण झाले होते. तर, स्वयंसहाय्यता गटातील ३.६टक्के महिलांचे त्यांच्या कुटुंबात बऱ्याच प्रमाणात स्थान निर्माण झाले असल्याचे निदर्शनास आले.

समाजात पत निर्मिती

स्वयंसहाय्यता गटामुळे मिळालेल्या संधीचे सोने करण्याची प्रवृत्ती विकसीत होऊन महिला आपले दैनंदिन व्यवहार करायला लागतात. कुटुंबाच्या आर्थिक गरजा पूर्ण करतांनाच ती गावाच्या सामुदायिक विकास प्रक्रियेत हिरीरीने सहभागी होत असते. वैयक्तिक, कौटुंबिक, आर्थिक आणि सामाजिक क्षेत्रातील गरजेच्या सर्व व्यवहारात महिला सहभागी होत असल्याने असल्याने त्यांची समाजात पत निर्माण होते. प्रस्तुत अध्ययनातील एकूण ५५० उत्तरदात्यांपैकी, ५६.४टक्के महिलांची समाजात काही प्रमाणात पत निर्माण झाली असून फक्त ०.२टक्के महिलांचे याबाबतीत अत्यल्प प्रमाण होते. अध्ययनातील ३६.२टक्के महिलांची समाजात बऱ्याच प्रमाणात पत निर्माण झाली असून समाजात संपूर्णतः पत निर्माण झालेल्या महिलांचे प्रमाण ७.३ टक्के होते.

स्वच्छतेचे पालन

स्वयंसहाय्यता गटाच्या महिलांमध्ये विचार पेरत असतांनाच आरोग्य व स्वच्छता या घटकांवर अधिक भर दिला जातो. ग्रामीण भागात आढळून येणारी अस्वच्छता, त्यातून निर्माण होणारे अनारोग्य, स्वच्छतेचे महत्व, महिलांची भूमिका इ. बाबत महिलांमध्ये जाणीवजागृती घडवून आणली जाते. घर, स्वयंपाक घर, आंगण या घरगुती स्वच्छतेसोबत वैयक्तिक स्वच्छतेसंदर्भात सातत्याने जाणीव करून दिली जाते. प्रस्तुत अध्ययनातील ५४.७टक्के महिला काही प्रमाणात स्वच्छता पाळत असल्याचे तर ०.७टक्के

महिला अत्यल्प प्रमाणात स्वच्छता पाळत असल्याचे दिसून आले. त्याचप्रमाणे, ३७.४ टक्के महिला बऱ्याच प्रमाणात स्वच्छता पाळत असून ७.३ टक्के महिला संपूर्णतः स्वच्छता पाळू लागल्याचे निदर्शनास आले.

आरोग्याची काळजी

स्वयंसहाय्यता गटाचे माध्यमातून महिलांना मार्गदर्शन करतांना आरोग्य म्हणजे काय? आरोग्याचे महत्व, महिलांची आरोग्यविषयक स्थिती, पोषण, आहार, कुपोषण, महिलांमध्ये दिसून येणारे रोग, महिलांच्या आरोग्यविषयक तक्रारी इ. बाबत जाणीव जागृती घडवून आणली जात असल्याने महिला स्वतःच्या आरोग्याच्या बाबतीत जागृत होतात व आरोग्याची काळजी घेऊ लागतात. प्रस्तुत अध्ययनाच्या अनुषंगाने आरोग्याची काळजी घेण्याबाबत महिलांमध्ये झालेला बदल अभ्यासण्यात आला असून ५४.७ टक्के महिला काही प्रमाणात आरोग्याची काळजी घेऊ लागल्याचे आढळून आले. अध्ययनातील ०.५ टक्के महिलांमध्ये यासंदर्भात अत्यल्प प्रमाणात बदल झाला असला तरी ३७.४ टक्के महिला बऱ्याच प्रमाणात आरोग्याची काळजी घेऊ लागल्याचे दिसून आले असून संपूर्णतः आरोग्याची काळजी घेणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ७.३ टक्के होते.

मुलांचे लसिकरण

महिलांमध्ये सक्षमीकरणाचे विचारभान रूजवित असतांनाच मुलांना होणारे रोग, घ्यावयाची प्रतिबंधात्मक काळजी, मुलांचे लसिकरण, त्याचा कालावधी, लस न घेतल्यास होणारे दुष्परिणाम इ. बाबत जाणीवजागृती घडवून आणली जाते. प्रस्तुत अध्ययनाच्या अनुषंगाने स्वयंसहाय्यता गटामुळे मुलांच्या लसिकरणाबाबत महिलांमध्ये झालेला बदल जाणून घेतला असता ४९.६ टक्के महिलांनी मुलांचे काही प्रमाणात लसिकरण केल्याचे निदर्शनास आले. अध्ययनातील फक्त ०.९ टक्के महिलांमध्ये याबाबतीत अत्यल्प प्रमाणात बदल झाला असून ३४.४ टक्के महिलांनी बऱ्याच प्रमाणात मुलांचे लसिकरण केले तर संपूर्णतः मुलांचे लसिकरण करणाऱ्या महिलांचे प्रमाण १५.१ टक्के होते.

पोषक आहार घेण्याची जागृती

रांधा, वाढा, उष्ठी काढा व नंतर उरले तरच दोन घास पोटात घाला, अशी महिलांची स्थिती ग्रामीण समाजसंरचनेत दिसून येते. स्वयंसहाय्यता गटाच्या चळवळीत महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी आयोजित विविध प्रशिक्षण आणि उपक्रमांच्या माध्यमातून महिलांना पोषण आहाराचे महत्व पटवून देत दिले जाते. पोषक आहार म्हणजे नेमके काय? ते कशात असते? ते किती घ्यावे? कसे घ्यावे? केव्हा घ्यावे? यासारख्या प्रश्नांच्या संदर्भात जागृत करून पोषण आहाराच्या अभावी महिलांमध्ये निर्माण होणाऱ्या आजारांबाबत महिलांना सतर्क केले जाते. प्रस्तुत अध्ययनातील ५५० महिलांपैकी ५४.७ टक्के महिलांमध्ये पोषक आहार घेण्याची काही प्रमाणात जागृती निर्माण झाल्याचे दिसून आले. स्वयंसहाय्यता गटाच्या फक्त १.६ टक्के महिलांमध्ये अशाप्रकारची जागृती अत्यल्प प्रमाणात आढळून येत असली तरी याविषयीची जागृती बऱ्याच प्रमाणात निर्माण झालेल्या महिलांचे प्रमाण ३६ टक्के होते. तर, ७.६ टक्के महिलांमध्ये आहार घेण्याची संपूर्णतः जागृती निर्माण झाल्याचे निदर्शनास आले.

कुटुंब नियोजन करण्याची जागरूकता

स्वयंसहाय्यता गटाच्या महिलांना कार्यात्मक साक्षर करित असतांना छोटे कुटुंब सुखी कुटुंब हे मूल्यभान रूजविले जाते. प्रस्तुत अध्ययनाच्या अनुषंगाने, स्वयंसहाय्यता गटातील महिलांमध्ये निर्माण झालेली कुटुंब नियोजन करण्याची जागरूकता कितपत निर्माण झाली हे जाणून घेतले असता ५१.६ टक्के महिलांमध्ये काही प्रमाणात निर्माण झाल्याची स्थिती दिसून आली असून फक्त ०.७ टक्के महिलांमध्ये याबाबत अत्यल्प प्रमाणात बदल झाला असल्याचे आढळून आले. तर, ३४.७ टक्के महिलांमध्ये कुटुंब

नियोजन करण्याची जागरूकता बऱ्याच प्रमाणात निर्माण झाली असून संपूर्णतः कुटुंब नियोजनाविषयी जागरूक असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण १२.९ टक्के होते.

मुलगा-मुलगी समान आहेत (लिंग समानता) ही भावना

स्वयंसहाय्यता गटाच्या महिलांचे आर्थिक व सामाजिक सक्षमीकरण घडवून आणण्याच्या प्रक्रियेमध्ये समानतेच्या मूल्यांचे महत्व महिलांना रूजविण्याचे काम निरंतर सुरू असते. महिलांच्या मागासलेपणाची कारणीमिमांसा करतांना लिंगाचे आधारावर असणारी विषमता आणि त्याचे महिलांवर झालेले परिणाम यांचे वास्तव चित्रण महिलांपुढे उभे करून त्यातून बाहेर निघण्यासाठी लिंग समानता किती आवश्यक आहे व ती कशी निर्माण करता येईल याबाबत महिलांना जागृत केले जाते. समाजात स्त्रीचे काय स्थान आहे आणि काय असावयास हवे याचे शास्त्रशुद्ध मार्गदर्शन महिलांना केले जाते. प्रस्तुत अध्ययनातील ५१.५ टक्के महिलांमध्ये मुलगा आणि मुलगी दोघेही आहेत ही लिंग समानतेची भावना काही प्रमाणात निर्माण झाल्याचे दिसून आले असून १२ टक्के महिलांमध्ये ही भावना संपूर्णतः निर्माण झाल्याचे आढळून आले तर लिंग समानतेची भावना बऱ्याच प्रमाणात निर्माण झालेल्या महिलांचे प्रमाण ३६.५ टक्के होते.

मुलींच्या विकासाची विशेष काळजी

स्वयंसहाय्यता गटाच्या संपूर्ण विकास प्रक्रियेमध्ये समाजातील लिंग विषमतेमुळे स्त्रियांच्या वाट्याला आलेले दुःख, दारिद्र्य, उपेक्षा, वंचना, अन्याय, अत्याचार इ. घटकांची जाणीव जागृती करीत असतांना मुलींच्या विकासाची विशेष काळजी का घ्यावी, कशी घ्यावी व त्यामुळे होणारे परिवर्तन याबाबत महिलांमध्ये जाणीवजागृती घडवून आणली जाते. प्रस्तुत अध्ययनाच्या अनुषंगाने स्वयंसहाय्यता गटाच्या चळवळीमुळे मुलींच्या विकासाची विशेष काळजी घेण्याबाबत महिलांमध्ये कितपत बदल झाला याबाबत जाणून घेतले असता ५१.६ टक्के महिलांमध्ये अशाप्रकारचा बदल काही प्रमाणात झाल्याचे आढळून आले असून ११.६ टक्के महिला मुलींच्या विकासाची विशेष काळजी घेऊ लागल्याचे निदर्शनास आले. तर, ३६.९ टक्के महिला बऱ्याच प्रमाणात मुलींच्या विकासाची विशेष काळजी घेत असल्याचे दिसून आले.

मुलांच्या बाबतीत निर्णय

भारतीय पुरुषप्रधान विचारपरंपरेत महिलांना पोटच्या पोरच्या संदर्भात निर्णय घेण्याचे अधिकार नसल्याचे विषमतावादी वास्तव पहावयास मिळते. तिने फक्त मुलांना जन्माला घालायचे व त्याचे संगोपन करायचे. मात्र, त्याने काय करावे, काय करू नये, त्याला कोणत्या शाळेत दाखल करावे, काय शिकावे, मूल मोठे झाल्यानंतर त्याच्या संदर्भातील सर्व निर्णय हे पुरुष मंडळीच घेत असून महिलांना त्यात हस्तक्षेप करण्याची सौच या समाजव्यवस्थेमध्ये नव्हती. मात्र, स्वयंसहाय्यता गटाच्या चळवळीमध्ये हे विदारक चित्र आता पालटले असून महिलांचा निर्णयप्रक्रियेत सहभाग वाढला असल्याने महिला आता मुलांच्या बाबतीत निर्णय घेऊ लागल्या आहेत. प्रस्तुत अध्ययनातील ५२ टक्के महिला मुलांच्या बाबतीत काही प्रमाणात निर्णय घेऊ लागल्याचे बदल दिसून आले असून फक्त ०.४ टक्के महिलांमध्ये अशाप्रकारच्या बदलाचे प्रमाण अत्यल्प होते. स्वयंसहाय्यता गटातील ३८.७ टक्के महिला मुलांच्या बाबतीत बऱ्याच प्रमाणात निर्णय घेऊ लागल्याचे तर ८.९ टक्के महिला अशाप्रकारचे निर्णय संपूर्णतः घेत असल्याचे समाधानकारक तथ्य चित्र निदर्शनास आले.

संदर्भ सूची :

- आपटे, ज.श. व रोडे, पुष्पा, (२०१२) भारतातील महिला विकासाची वाटचाल, पुणे: डायमंड पब्लिकेशन.

- गवाणकर, रोहिणी व ठक्कर, उषा, (संपादन, २००७) घडता...घडविता महिलांच्या सबलीकरणार्थ लढणाऱ्या स्त्रियांची मनोगते, मुंबई: लोकवाङ्मय गृह.
- Amudha, N., (2013) A Study on Women Empowerment through Self Help Groups in Salem District, Thesis submitted to Mother Teresa Women's University, May 2013.
- Basu, J.P, (2006) Microfinance and Women Empowerment: An Empirical Study with special reference to West Bengal.
- Loomba, Shuchi, (2013) Role of Microfinance in Women Empowerment in India.
- Mukharjee, A.K. & Kundu Amit, (2009) Swarnajayanti Gram Swarojgar Yojona: How much Effective as a Safety Net?
- Rathirane, Y & Semasinghe, D. M., (2013) Impact of demographic factors on women empowerment through micro-credit : A Special reference to Zaffna district, Zenith International Journal of Business, Economic & Management Research (ZIJBEMR), Vol. 3(10), October, 2013.
- Reddy, C. S., (2005) "Self-Help Groups: A keystone of Microfinance in India Women Empowerments and Social Security", Hyderabad: APMAS.
- Shanmugam, N.K., (2007) A Study on Empowerment of Women through Women Self-Help Groups (With special reference to Namakkal District, State of Tamilnadu, India), Thesis submitted to the Periyar University, Salem, Dec. 2007.
- Swain, R.B.,(2007) Can Microfinance Empower Women ? Self-Help Groups in India, ADA DIALOGUE, N°37, May, 2007.
- Swain, R.B., & Wallentin, F.Y., (2008) Economic or Non Economic Factors – What Empowers Women? Working Paper, Department of Economics, Uppsala University, 2008:11.
- Thapa, Arjunkumar & Gyrun, Leena, (2010) An Assessment of factors influencing empowerment level of females: A case study of Pokhara, Economic Journal of Development Issue, Vol. 11 & 12.